

Média nemají paměť. Mediální konstrukce nedobrovolných sterilizací v České republice (2003-2006) II.

Martina Křížková

Úvod

Příběh mediálně konstruovaného obrazu romských sterilizací začíná v rámci této studie na jaře 2003, kdy se v tištěných a internetových periodikách objevují zmínky o nedobrovolné sterilizaci romských žen na Slovensku a v Maďarsku. Trvá to však více než rok (podzim 2004) a je k tomu třeba kritiky zahraničních institucí (Evropské centrum pro práva Romů), než média začnou tematizovat nedobrovolné sterilizace i v souvislosti s českým prostředím. A to i přes to, že musí být jasné, že nové hranice mezi Českou a Slovenskou republikou (potažmo mezi spřízněnými socialistickými zeměmi bývalého východního bloku) nemohou popřít společnou historii a společný přístup k určitým problémům. Od konce roku 2004 až do léta 2005 je mediální pokrytí tématu nedobrovolných sterilizací téměř každodenní, pak zájem upadá. Opět se zvedne v listopadu 2005, kdy soud přizná právo na omluvu jedné z postižených žen. Na jaře 2006 ožívá příběh nedobrovolně sterilizovaných romských žen v českém tisku znova v souvislosti s aktivitami nevládních organizací a demonstracemi nedobrovolně postižených žen (léto 2006). Po mediálním zájmu v letech minulých je ale otázka nechtěných sterilizací již z mnoha důvodů zbavena většiny morálních, etických, historických a medicínských konotací a je mediálně zploštěna na pouhý fakt etnického původu většiny postižených žen. Celostátní deníky, s výjimkou internetových portálů, téma opouštějí. Namísto nich se ho ujme tisk regionální, zejména severomoravské tituly. A zde se také mediální obraz nucených sterilizací v rámci českého tisku vyhrotí.

Ve studii jsou pro následnou interpretaci použity metody kvantitativní i kvalitativní analýzy. Zvláště v kvalitativní části se text soustředí na identifikaci kontextu a způsobu zpracování mediálních obsahů, jež se objevují v českém tisku ve spojitosti se sterilizací romských žen. Kvantitativní část pak dává odpovědi na základní otázky typu: kdy (publikováno), kde (titul), jak často, kdo (se tématu věnuje). Kvantitativní a kvalitativní část se v textu prolínají a nejsou odděleny.

Studie je rozdělena do dvou samostatných částí, které na sebe vzájemně odkazují. Toto rozdělení mi umožňuje soustředit se jednak na celkové charakteristiky a kontext, ve kterém je téma představeno (I. část), jednak na problém rasismu (II.část).

Sledovaný soubor textů je časově vymezen obdobím tří let od 10.04.2003, kdy zpravodajský server ČTK poprvé upozornil na možnost nucených sterilizací romských žen v ČR, a koncem září 2006, kdy „kauza“ symbolicky vrcholí informací českých médií o oficiální výzvě Výboru pro odstranění všech forem diskriminace žen v OSN vládě ČR v této věci, která se objevuje v regionálním tisku (21.09.2006).

Příběh nechtěně sterilizovaných žen v českém tisku od jara 2003 až do podzimu 2006 má svoji vnitřní časovou logiku, kterou ve své práci sleduji. Analýza shrnuje tři časová období (I. část: jaro 2003 - podzim 2004, podzim 2004 - léto 2005, II. část: podzim 2005 - podzim 2006).

Do sledovaného souboru byl zařazen veškerý český tisk včetně internetových zpravodajských či publicistických portálů - jak jednotlivých deníků (např. ihned.cz, idnes.cz), tak samostatných periodik (např. neviditelný pes, blisty.cz) z mediální databáze Newton.

Výběr textů z databáze Newton byl dán klíčovým slovem „sterilizace“ a jeho gramatickými variantami. Z daného souboru (skoro 5000 článků) bylo pro analýzu nakonec relevantních 301 textů (I.část-168 článků, II. část- 133 článků)¹. Výsledný soubor je z formálního hlediska různorodý. Jedná se o zprávy, komentáře, rozhovory, dopisy čtenářů.

V rámci této studie se snažím spíše popsat obecné tendence a charakteristiky, jež téma nucených sterilizací v mediálně konstruovaném obrazu českých periodik provází, a nesoustředím se tolik na způsob, jakým je o nich referováno. Důraz je kladen spíše na to, v jakých souvislostech je téma představeno, než na to, jak se o něm vlastně píše.

Ztráta paměti?

podzim 2005-podzim 2006 (01.11.2005-21.09.2006)

Pro články analyzované v této studii je charakteristické, že se vesměs soustředí na popis událostí iniciovaných institucionálními kroky odpovědných představitelů. V okamžiku, kdy tito nejednají, zájem médií opadá. Téma může kdykoli začít a skončit. Pro jeho pokračování je ale nutné, aby se „něco dělo“, tedy aby se něco dělo mediálně atraktivním způsobem². Novináři sami jej nepřipomínají, nevyhledávají. Na začátku listopadu uveřejní nejdříve regionální noviny a poté i blisty.cz stejný článek politologa Pavla Pečínky. Ke „znovuotevření“ tématu by však sám nestačil. Mediální pozornost si vynutí až informace o tom, že soud rozhodl ve prospěch jedné z postižených žen.

Během tohoto roku jsou nedobrovolné sterilizace díky aktivitám sdružení za lidská práva dány nověji do souvislosti s právy žen v České republice a je i rozsáhleji (vzhledem k povaze jejich činnosti) informováno o aktivitách postižených žen. Zájem novinářů se soustředí i na osudy jednotlivých nechtěně sterilizovaných žen a na jednání zahraničních institucí. Prostor je dán institucím na české straně a lékařům či zástupcům zdravotnických zařízení. Nechtěné sterilizace jsou dány do souvislosti s postavením romské menšiny v ČR jako celku. Značnou pozornost zejména v regionálním tisku získají názory čtenářů.

Texty obsahově nepřekračují limity informování o tomto tématu (tak jak byly již výše nastíněny) – obsah článků však dostává jiný tón. Nedobrovolné sterilizace se stávají otevřeně „romským“ tématem. Do značné míry to ovlivňuje i fakt, že postižené ženy jsou samy aktérkami událostí, jež tradičně probouzejí mediální zájem. Jedna z nich uspěje se svou žalobou na nemocnici v Ostravě, jiná vypovídá před Výborem OSN v New Yorku. Ženy v Ostravě zorganizují demonstraci. Tyto ženy tím definitivně vystupují z anonymity (tj. jsou známa jejich jména i příběhy a samozřejmě i původ). Problém se z obecné roviny, kdy se týká jakoby všech a nikoho, přesune náhle na rovinu konkrétní.

Pro zarámování tématu jako „romského“ problému je symptomatické, že právě v tuto chvíli se o sterilizace přestávají zajímat „velké“ (tj. tištěné a tradiční) deníky a týdeníky a dále se o nich píše téměř výhradně v regionálním tisku. Ukáže se také, že dříve téměř mediálně netematizovaný rasismus hraje ve skutečnosti v příběhu nedobrovolných sterilizací významnou roli.

¹ Článek z Deníků Bohemia či Moravia byl vždy brán jako jeden text, bez ohledu na to v kolika regionálních mutacích byl ve skutečnosti publikován.

² Elitní osoby, konflikt, kontroverze a jejich vliv na mediální atraktivitu tématu - viz J.Galtung, M. Ruge: „The Structure of Foreign News“, *Journal of Peace Research*, 1965.

V okamžiku, kdy se z nedobrovolných sterilizací stane otevřeně „romské“ téma (i když jím skrytě bylo od počátku), je možno k problému přistupovat v nových souvislostech, které se přímo týkají vztahu české většinové populace a romské menšiny.

Prý Rosu Parksovou tehdy v prosinci 1955 hlavně bolely nohy a byla po dlouhém pracovním dni pořádně unavená. A tak, když měla podle segregáčnických zákonů uvolnit své místo v autobuse alabamského Montgomery bílému muži, odmítla. Příběh paní Heleny Ferenčíkové nebude mít jistě stejný dopad jako nakonec vítězný boj paní Parksové, který zcela změnil americké zákony a celou společnost. Svou mimořádnou hodnotu ale krok té mladé ženy má. („Rosa Parksová Ostravy“, Hospodářské noviny, 23.12.2005).

Podobné texty jsou ovšem stále v menšině. I když se po rozhodnutí soudu přiznat romské ženě omluvu komentáře (ve větší míře se objevují vlastně poprvé³) přiklání „na stranu“ postižených žen, „romská otázka“ nedobrovolných sterilizací nabalí texty jiného druhu. Články se v tomto období vesměs nevrací k informacím, které byly o nedobrovolných sterilizacích zveřejněny již dříve (opět se tak projevují limity „každodenního“ zpravování o světě). V souvislosti s tím, že obecný konsensus o dobrovolnosti či nedobrovolnosti sterilizací romských žen vlastně nevznikl, média jakoby „ztrácí paměť“. Tak je možné, že i přes dříve uveřejněná fakta o proběhnuvších sterilizacích dostávají větší prostor (oproti letům předchozím) ti, kteří jejich nedobrovolnost zpochybňují.

Neplodná nebo sterilizovaná žena je z romské komunity vylučována jako méněcenný tvor. „Prečo by mala s prázdny m bruchom chodiť?“ diví se Rom a netěhotnou ženu ve fertilním věku považuje za podčlověka. Z tohoto důvodu je možno hodnotit jednání romské ženy, která původně se sterilizací souhlasí a posléze se „vinu“ snaží svěst na někoho jiného, za naprosto účelové a často bez nadsázky i život zachraňující. („Společnost: Násilná sterilizace“, neviditelnýpes.cz, 24.08.2006).

A to tím více, čím více se na téma soustředí regionální tisk.

Podle policistů by mohla být hlavním motivem trestních oznámení vidina vysouzených peněz. Podobně totiž postupovali lékaři i v jiných případech, většina žen ale věří lékařům, že zákrok byl nutný. („Ženy chtějí odškodnění za sterilizaci“, MF Dnes Severní Čechy, 12.01.2006).

Během léta a podzimu 2006 začnou zejména severomoravské regionální listy (z tohoto regionu také pochází nejvíce známých postižených žen) problematizovat morální profil těchto žen – ať již přímo (redakční články) nebo nepřímo (opakovaným uveřejňováním dopisů čtenářů). A tím i nedobrovolnost sterilizací (vždy lžou, lžou i nyní). Vědomý rasismus je zde skryt za roušku veřejného blaha (čtenář má být informován o všem). Zároveň v těchto novinách sílí hlasy, které se o romském etniku vyjadřují velmi nevybíravým způsobem jako o celku. V těchto případech redakce novin souzní s názory veřejnosti (alespoň s těmi, kterým na svých stránkách daly prostor).

Více škody než užitku si svou účastí na demonstraci proti neoprávněným sterilizacím žen přivodila Nataša Botošová. Fotku v novinách, svědčící o její účasti na této akci, totiž viděl její zaměstnavatel a nestačil se divit. Čtyřicetiletá Romka neměla na demonstraci co dělat. Byla

³ Soud přiznal ženě omluvu, připustil porušení jejich práv jako pacientky ze strany nemocnice, ale nepřiznal jí odškodné, nad čímž se novináři pozastávají. Fakt, že novináři spíše komentují jednoznačné kontroverze a nikoli komplexně celý problém, poukazuje na obecně sníženou schopnost médií postihovat dlouhodobé společenské procesy.

tou dobou na nemocenské, tudíž měla ležet doma v posteli. Když se k tomu přičtou ohlasy jejích bývalých sousedů, kteří po medializaci jejího příběhu informovali redakci o tom, že tato žena je známá lhářka, která navíc k dětem nemá vztah, dá se říct, že Botošová se spíše než spravedlnosti dočkala pořádných nepříjemností. („Demonstrující Romka přijde o dávky“, Vysočina, 02.09.2006).

Ona je to krutá pravda pro české Romy obecně. Když totiž sterilizované ženy začaly veřejně vykřikovat, jak jim společnost ublížila, když je ve své nenávisti k menšině nechala sterilizovat, málokdo se ubránil pochybnostem, zdali se tak opravdu stalo. Díky srdceryvnému projevu v New Yorku se musely možná tisíce lidí poprat s vlastní nedůvěrou a léty zatvrdlou opatrností vůči tmavšímu etniku. Možná tisíce z nich ale nakonec uvěřily, že ženám kdosi ukřivdil a nejde tu jen o jejich snahu vytřískat z objevené šance maximum. Věřím, že mnoho lidí nářku nebohých žen po těžkém vnitřním boji podlehl, protože už jim prostě chtěli věřit.

Nataša Botošová je však svým chováním vzápětí přesvědčila o tom, že neudělali dobře, že je lépe být obezřetný. A právě vůči těm Romům, kteří už mají dávno právo zbavit se nálepky „nedůvěryhodný“, je to nefér. Právě pro ně je to škoda. („Z čeho se vyrábí lidská důvěra“, Listy Moravskoslezské, 28.08.2006).

Čtu denně váš Deník a sleduji dění kolem romských žen, prý neprávem sterilizovaných. Je mi z toho nanic. Vždyť se jim lékaři snažili pomoci, a ony teď obracejí na jinou notu. Zase jim někdo poradil, že by z toho mohlo něco kápnout. Co si to ti lidé vůbec dovolují? Vždyť u nich se všechno točí jen kolem sociálních dávek. Pořád si jen stěžují, jak je jim, chudinkám, ublížováno a jak jsou diskriminováni... („Reakce čtenářů na články o sterilizaci Romek“, Bruntálský a krnovský deník, 31.08.2006).

Proč se výše uvedených žen nezeptáte, když tedy tolik touží po dítěti, proč si nějaké nevezmou z dětských domovů? Malých Romů je tam přece tolik, že si s nimi nevědí rady. A když jsou tak vzorné ženy a manželky, nevidím problém v tom, proč by nějaké nemohly dostat. A byly by tedy užitečné pro vlast, jak vykřikovaly na demonstraci. Také by mě zajímalo, kolik tříd vlastně absolvovaly na základní škole, že neznají význam slova sterilizace. Já jsem chodil do třídy s Romem, který končil v páté třídě, protože měl už patnáct let. Každá třída dvakrát, to asi aby ji lépe uměl. („Ať si vezmou děti z dětských domovů“, Bruntálský a krnovský deník, 28.08.2006).

Je otázka, zda se jedná jen o omezený problém (tj. zpravodajství v regionálním tisku), či nikoli. Fakt, že žádná jiná média tuto praxi – tedy uveřejňování podobných textů - nezpochybnila (ani jinak nekomentovala, a tedy necítila jako důležitý) spíše naznačuje možnost, že méně „korektní“ regionální žurnalisté jen zveřejnili většinové stanovisko k nechtěným sterilizacím.

Absence odkazů na rasismus coby širšího rámování tématu, spolu se zjednodušením problému na paternalismus českých lékařů v předchozích letech tento výklad posilují. Je pravděpodobné, že kdyby česká společnost jako taková neměla problém se svojí téměř jedinou etnickou menšinou, bylo by téma rasismu v souvislosti s nedobrovolnou sterilizací diskutováno dříve a podobné texty by nemohly být publikovány „ani“ v regionálních médiích. Zároveň se domnívám, že tento stav umožnil i způsob, jakým bylo téma v českých periodikách nastoleno.

Během sledovaného období tří a půl let (jaro 2003 - podzim 2006) se nepodařilo nedobrovolné sterilizace v českém tisku představit v širších souvislostech, ba co více jejich reálnost byla zpochybňována, a to i přes známá (právě médií zprostředkovaná) fakta.

Je také možné, že toto vše spíše souvisí s limity, které se vztahují k samotnému fungování médií. Ve skutečnosti půjde asi o směs obojího.

Závěr

Média nemají možnost problémy řešit, mohou se však výrazným způsobem podílet na tom, jakým způsobem k nim budou lidé přistupovat. V tomto je příběh mediálního obrazu nedobrovolně sterilizovaných žen v Česku bohužel velmi poučný. Již Walter Lippmann v roce 1922 upozornil na konstitutivní roli stereotypů v rámci společenského konstruování skutečnosti. V procesu sociální konstrukce reality hrají dnes média nepochybně významnou roli už jen tím, že dominantní hodnoty společnosti přináší jako přirozené a dále je nezpochybňují. „Zakořeněné a médii sdílené stereotypy jsou zdrojem informací o společnosti, v níž média působí.“⁴ Fakt, že média mají moc stereotypy uvnitř společnosti potvrzovat a skutečně tak dělají, se může stát, jak upozorňuje Jiráček : „překážkou řešení společensky významných otázek,“⁵ což v tomto případě znamená jistou nemožnost podat veřejnosti nezjednodušený a předsudky nezatížený problém sterilizace romských žen (nejen) v České republice.

⁴ G. Burton, J. Jiráček: *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal. 2001.

⁵ J. Jiráček: „Média, stereotypy, menšiny, cizinci a my všichni.“ in: *Nečitelní cizinci. Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku*. Multikulturní centrum Praha. 2003.